

Udžbenici Hrvatskoga jezika za predmetnu nastavu od 1991. do 2011.

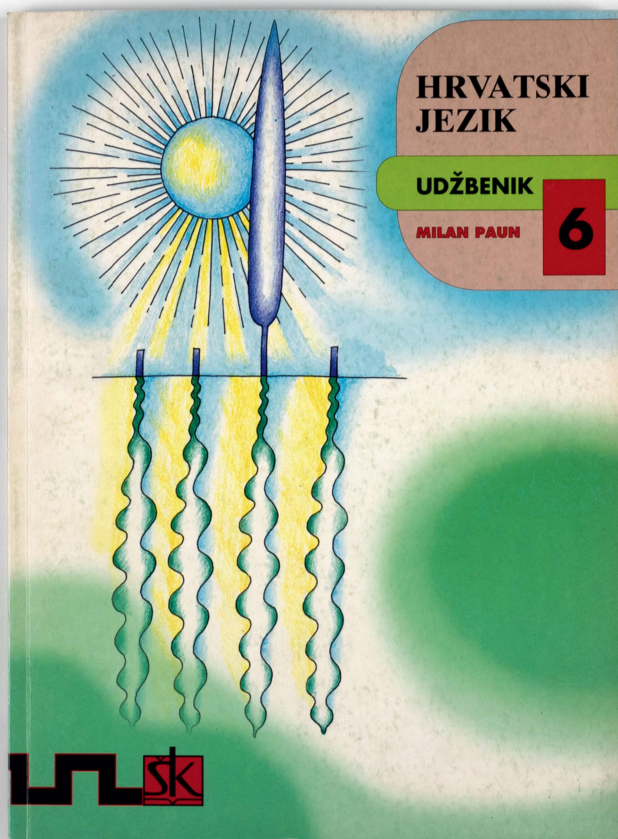
[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.38](https://doi.org/10.17234/9789533793467.38)

TAMARA
GAZDIĆ-ALERIĆ

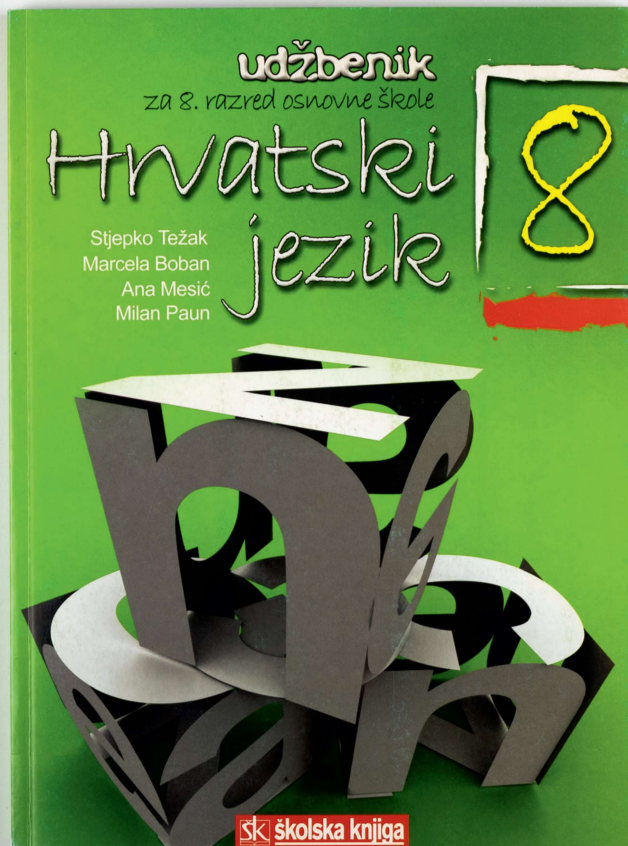
Udžbenici su Hrvatskoga jezika u protekle gotovo trideset i dvije godine, koliko je prošlo od osamostaljenja Republike Hrvatske, doživjeli značajne promjene. Razvoj društva i globalizacija, naročito jačanje svjetskoga tržišta i konkurencije, promijenili su granice između znanja, vještina i sposobnosti, što se može vidjeti i na promjeni koncepcija udžbenika u promatranome razdoblju.

U hrvatskome je obrazovnom sustavu trajno prisutno nastojanje hrvatske obrazovne politike za reformom obrazovnoga sustava sa svrhom usklađivanja obrazovnoga sustava s potrebama suvremenoga društva. Nerijetko se to nastojanje opisivalo i kao potreba za poboljšanjem kvalitete sustava odgoja i obrazovanja u širem smislu, što bi također podrazumijevalo uvođenje suvremenih tehnologija, metoda i ishoda u nastavni proces. Nažalost, svaka započeta promjena odgojno-obrazovnoga sustava nije sustavno zaživjela i nerijetko se događalo da nije počela donositi prve rezultate, a već bi zbog promjena obrazovnih politika bila zamijenjena novom.

Promjene obrazovnih politika, kao i nedovoljno osmišljene obrazovne politike, sa sobom su donosile i niz dokumenata vezanih uz izmjene i razvoj obrazovnoga sustava prema kojima su se izrađivali standardi i zahtjevi vezani uz oblikovanje osnovnoškolskih i srednjoškolskih udžbenika. *Cjelovita kurikularna reforma*, koja je u škole ušla 2019. te koja je nastala realizacijom *Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije* iz 2014. godine, posljednji je takav pokušaj promjene obrazovnoga sustava. U toj je posljednjoj reformi naglasak u svim jezičnim predmetima, pa tako i u predmetu Hrvatski jezik, stavljen na razvoj komunikacijske kompetencije. Posebno je bilo isticano da se znanje o jeziku treba odnositi na usvajanje praktičnoga jezičnog znanja, a ne na učenje izoliranih jezičnih činjenica i gramatičkih pravila. Pritom se zanemarilo sustavno ovladavanje jezičnim znanjima na svim jezičnim razinama, što predstavlja temelj na kojem se treba graditi komunikacijska kompetencija. Metodika je sustavnost nezaobilazna jer pretpostavlja ovladavanje bitnim sastavnicama

✎ M. Paun, *Hrvatski jezik, udžbenik za VI. razred osnovne škole*, Zagreb, 2001.

✎ S. Težak, M. Boban, A. Mesić, M. Paun, *Hrvatski jezik 8, udžbenik za 8. razred osnovne škole*, Zagreb, 2007.

jezične strukture u cjelini, bez kojih jezični sustav ne može funkcionirati. U svim je obrazovnim ciklusima predviđena velika samostalnost učitelja i predmetnih nastavnika s obzirom na to da su oni najpozvaniji prilagoditi sadržaje potrebama, interesima i sposobnostima učenika koje imaju u razredu. Promjena oblika planiranja nastave u hrvatske je škole tako donijela kurikulum koji je zamijenio dotadašnji nastavni plan i program koji je bio u hrvatskome obrazovnom sustavu od početaka, a pripada obrazovnoj tradiciji i drugih europskih zemalja. U skladu s nastavnim planovima i programima od 1991. naovamo nastajali su udžbenici za osnovne i srednje škole. Time je težište koje je bilo na sadržajima u nastavnim planovima i programima u kurikulumu zamijenjeno odgojno-obrazovnim ishodima (ishodima učenja). Funkcionalna nastava gramatike, tj. poučavanje i učenje gramatike u konkretnim komunikacijskim situacijama, nije novost u nastavi hrvatskoga jezika. Stjepko Težak još je 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća, kao vodeći metodičar hrvatskoga jezika i više

od pola stoljeća autor udžbenika za osnovnu i srednju školu za predmet Hrvatski jezik, utemeljio svoje udžbenike na metodičkim polazištima određenima funkcionalnim pristupom i lingvističko-komunikacijskim sustavom s pomoću kojih su se ostvarivale tri osnovne zadaće nastave hrvatskoga jezika — osposobljavanje učenika za pravilno govorenje i pisanje standardnim jezikom, stjecanje osnovne lingvističke naobrazbe kao dijela opće kulture i razvijanje mišljenja. Nije novost ni davanje samostalnosti učiteljima i predmetnim nastavnicima. Težak tako već 1976. ističe da “ni jedan udžbenik ne može biti jednako upotrebljiv za sve sredine i za sve učenike. Baš zato nastavnik mora svaki put razmisliti: Koji je postupak najuspješniji? Onaj u udžbeniku, ili veća odnosno manja njegova modifikacija, ili pak sasvim drugačiji, originalni pristup?” (Težak 1976).

Toj je posljednjoj (kurikulskoj) promjeni prethodila izrada brojnih dokumenta vezanih uz promjenu obrazovnog sustava. Vlada Republike Hrvatske usvojila je 2005.

[Š]kolski program je uvijek odraz stanovitog državnog sustava i, ako baš hoćete vladajućeg poretka. Dakle, program nije nikada privatna stvar jednog ili deseterice ljudi, nego državnih ustanova. To je u svim zajednicama svijeta tako, i vjerojatno će tako i ostati.

T. Ladan, Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije. Rasprava, 1971.

dokument *Plan razvoja sustava odgoja i obrazovanja 2005–2010*. Iste je godine Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa počelo s ostvarivanjem reformskoga projekta škola pod nazivom *Hrvatski nacionalni obrazovni standard* (HNOS), koji je predvidio kvalitativnu promjenu osnovnoškolskoga obrazovanja u dijelu koji se odnosi na programske sadržaje. Godine 2007. izrađena je *Strategija za izradbu i razvoj nacionalnoga kurikulumu za predškolski odgoj, opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*, a 2011. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa donosi *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje* (NOK), koji, kao što se navodi na početku samoga dokumenta, sadrži sve sastavnice i smjernice bitne za prelazak na kompetencijski sustav odgoja i obrazovanja na predtercijarnoj razini.

Navedene, a i brojne druge aktivnosti stvorile su važne pretpostavke za osmišljavanje i provođenje dubljih zahvata u odgojno-obrazovnom sustavu na nacionalnoj razini. Promjene koncepcije udžbenika događale su se istodobno s preobrazbom školskoga sustava prema novim zahtjevima vremena.

Učitelji, udžbenici i priručnici bitan su izvor znanja u nastavi pojedinih predmeta. Izrada udžbenika i dopunskih nastavnih sredstava te njihova uporaba u nastavnom i odgojno-obrazovnom radu u osnovnoj i srednjoj školi propisana je nizom pravnih propisa. Postupak uvrštavanja, odobravanja, izbora i povlačenja iz uporabe udžbenika i dopunskih nastavnih sredstava te odobrenje i uporaba pomoćnih nastavnih sredstava za učenike osnovne i srednje škole uređeni su zakonom. Prilikom izrade udžbenika i

dopunskih nastavnih sredstava moraju se poštivati znanstveni, pedagoški, psihološki, didaktičko-metodički, etički, jezični, likovno-grafički i tehnički zahtjevi i standardi koji su propisani udžbeničkim standardom, provedbenim propisom koji donosi ministar nadležan za obrazovanje.

Od izlaska Hrvatske iz saveza socijalističkih republika do kraja prvoga desetljeća 21. stoljeća, odnosno od osamostaljenja Republike Hrvatske 1991. do *Nacionalnoga okvirnog kurikulumu* 2011. Republika Hrvatska proživjela je burne tranzicijske promjene. Društvena preobrazba iz jednostranačja i socijalizma u pluralističku demokraciju i tržišnu ekonomiju očitovala se i u promjenama na tržištu udžbenika. Godine 1996. pojavljuju se konkurentne izdavačke kuće (uz Školsku knjigu javlja se Alfa kao izdavač udžbenika za razrednu nastavu, a nakon nje i ostali izdavači), što je utjecalo i na pluralizam koncepcija udžbenika Hrvatskoga jezika. Promjene koje su se u udžbenicima u tih dvadeset godina događale mogu se pratiti na svim razinama — od likovno-grafičkih i tehničkih do didaktičko-metodičkih, jezičnih, pedagoških i psiholoških.

Devedesetih godina 20. stoljeća jedini autor koji je nastavio slijed udžbenika za Hrvatski jezik još od svoga prvog udžbenika iz 1959. bio je sveučilišni profesor metodike nastave hrvatskoga jezika Stjepko Težak. Težak se smatra autoritetom kada su u pitanju udžbenici hrvatskoga jezika. Promjene koje su uslijedile osamostaljivanjem Republike Hrvatske prvo su uočljive u promjeni naziva Težakovih udžbenika — *Naš jezik*, *Jezik*, *izražavanje i stvaranje*, *Moj hrvatski*. Ujedno se mijenja sintagma *hrvatski ili srpski jezik* u *hrvatski jezik*, što je vidljivo već na naslovnica udžbenika

od 1991. Godine 1984. Težak mijenja naziv udžbenika *Naš jezik* u *Jezik, izražavanje i stvaranje*, koji je 1996. godine zamijenio nazivom *Moj hrvatski*, da bi sa skupinom suautora 2005. udžbenike nazvao *Hrvatski jezik*. Udžbenici *Jezik, izražavanje i stvaranje* opterećeni su opsežnom metodičkom opremom za nastavnike koja udžbenike čini tekstualno neprohodnima. Didaktički zahtjevi slijede koncepciju radnoga udžbenika za učenike prateći većinom strukturu nastavnoga sata. Svaka jedinica na svome početku ima polazni tekst. Najčešće je to učenički rad (čak oko 30% tekstova čine učenički radovi), tekst autora udžbenika ili slikopriča. Težak u udžbenicima funkcionalno iskorištava stripove i crteže, a često uključuje i humor, jezične igre, dosjetke, šaljive pjesme i priče. Nakon polaznoga teksta slijedi cjelina *Razgovarajmo o...* (priči, basni, potvrdi) kojom se uvodi u temu jedinice, povezuje ju se s učeničkim iskustvima, zavičajem, stavovima. U nekim jedinicama prije cjeline *Razgovarajmo o...* Težak uvodi cjelinu *Prisjetimo se!* kako bi učenike podsjetio na to da su se s tim gradivom već susreli u prethodnim razredima. U jedinicama se posebno vizualno ističe cjelina *Zapamtimo*, u kojoj se navode osnovne činjenice iz jedinice, poput gramatičkih pojmova, definicija i sl. Sličnu koncepciju udžbenika Težak će zadržati i u udžbenicima nakon 2000. godine. Ti su udžbenici s početka 1990-ih učenicima vizualno neprimamljivi i likovno vrlo oskudno opremljeni. U udžbeničkim jedinicama prevladava crno-bijeli kontrast s neupadljivim nijansama boja za isticanje dijelova teksta — za 5. razred zelena, 6. razred ljubičasta, 7. razred narančasta i 8. razred ponovno zelena. Na naslovnici udžbenika za 7. i 8. razred prikazano je umjetničko djelo akademskoga slikara Marijana Jakubina koje promiče tradicijsku kulturu i narodnu baštinu. Udžbenike je Težak u tome razdoblju pisao sam ili u suautorstvu sa Zvonimirom Dikličem i Dragutinom Brigljevićem, za razliku od udžbenika koje će objavljivati nakon 2000. godine, u kojima će biti i do šest suautora, najčešće praktičara, na jednom udžbeniku. U tim se udžbenicima mogu pratiti promjene koje su vezane i uz promjene društva u kojem su nastajali. Tako se u njima može zamijetiti znatno manje metodičke opreme, što upućuje na isključivu usmjerenost na učenika i njegovo samostalno služenje udžbenikom, prijelom udžbenika je moderniji, razigraniji, udio teksta je smanjen, smanjen je udio narodnih tekstova, učenike se više potiče na samostalan rad, udžbenici su višebojni, naslovna je stranica razigrana i napravljena digitalno, i dalje se učenički radovi pojavljuju u ulozi polaznih tekstova. Godine 2005. Težaku se u udžbenicima *Hrvatski jezik* pridružuje skupina autora (Marijan Bacan, Marcela Boban, Marina Čubrić, Ana Mesić i Milan Paun). Udžbenici koje stvara ta skupina autora primamljiva su izgleda, bogato ilustrirani i prelomljeni tako da je sadržaj na jednoj

stranici podijeljen u više vizualno odvojenih cjelina, rubnice su iskorištene da bi se istaknuli dijelovi — *Znamo...*, *Promotri*, *Prisjeti se*, *Sažetak* — koje prate suvremeni piktogrami (*emoji*), koji znaju stajati i sami i prenositi poruku, poput onih koji se pojavljuju na početku nekih jedinica i navode učenike na zajednički rad, najčešće kroz igru. Novost je i uvođenje vizualno vrlo pamtljivih dodatnih kartica u formatu A4 koje su umetnute u korice udžbenika, a na kojima je sažeta po jedna gramatička ili pravopisna cjelina, poput promjenjivih i nepromjenjivih vrsta riječi, pridjeva, zamjenica, brojeva.

Uz Težakove udžbenike na prijelazu u 21. stoljeće pojavljuje se komplet udžbenika za predmetnu osnovnoškolsku nastavu *Hrvatski jezik* Zorice Lugarić i Nebojše Koharovića, *Hrvatski jezik* 5. i 6. Milana Pauna, *Gdje žive riječi*, udžbenik za 5. razred Anite Peti-Stantić i Valentine Kamber, *Naš hrvatski* 5 Marka Alerića i Miroslave Bulić, poslije u suautorstvu s Marijom Subašić, *Moj hrvatski* 5 Zvonimira Dikliča i Branke Janković, poslije u Vlatke Turina, *Hrvatski jezik* 7 i 8 u suautorstvu s Dragutinom Rosandićem, *Hrvatska jezična škrinjica* 5 Valentine Kamber i Lidije Sykora-Nagy, *Riječi hrvatske* 5 Zorice Lugarić i Gordane Lorenčić-Rojc, za 6. i 7. razred u suautorstvu s Elom Družijanić i 8. razred s Antom Bičanićem. Godine 2008. pojavljuje se *Hrvatska krijesnica* 6 i 7 Slavice Kovač i Mirjane Jukić, za 8. razred autorskom timu pridružuje se Meri Juričev-Dumpavlov, Godine 2009. iz tiska izlazi i *Hrvatska krijesnica* 5 Slavice Kovač, Ante Bežena i Mirjane Jukić. Sve su to suvremeni udžbenici metodički oblikovani s posebnom pozornošću na funkcionalan pristup i lingvističko-komunikacijski sustav. Uočljiva je usmjerenost na učenika, što je vidljivo iz tematike i vrste polaznih tekstova i jezika kojim su pisani, motivacijskih pitanja i zadataka za samostalan rad, iz bogate likovne i grafičke opreme, kao i prijeloma jedinica na manje tematske cjeline, što čini udžbenike prohodnijima, a sadržaj lakše vizualno pamtljivim. Snalaženje je često olakšano i uputama koje se nalaze na rubnicama stranica.

Tranzicijske promjene koje su se dogodile u promatranome razdoblju od osamostaljenja Republike Hrvatske 1991. do *Nacionalnoga okvirnog kurikulum*a 2011. mogu se izvrsno primijetiti i na promjeni standarda i koncepciji udžbenika Hrvatskoga jezika za predmetnu nastavu. Za suvremene se udžbenike može reći da prate razvoj tehnike i tehnologije koji je u društvo, a tako i u škole, donio gotovo neograničen pristup informacijama pa tako suvremeni udžbenici nastoje što više iskorištavati mogućnosti knjige kao medija ostavljajući učenicima mogućnost za samostalno pronalaženje dodatnih informacija.